

ALEVÎ-BEKTÂŞÎ KÜLTÜRÜNDE KUT VE KÜLT TÂBİRİNİN İZLERİ

Saadet DAĞ*

Özet

İnanç ile inanış aynı anlamlara gelen tâbirler mi? Kut dediğimiz, yalnızca “hükümdara, devleti yönetme güç ve yetkisinin Tanrı tarafından verildiğine dair olan bir inanış mı? Alevî-Bektaşî kültürüne Türklerden intikal eden kültler, Şamanizmin günümüze kadar gelen değişmez bir eseri mi? Rit, ritüel ve âyin aynı şeyler mi? Her kültün kendine has bir rit ya da ritüelinden söz edilebilir mi? Kavramsal olarak her ne kadar farklı çağrışımlar barındırsalar dahi bu çalışmada bu soruların cevaplarının bulunabileceği kanaatindeyiz. Türklerden günümüze kadar gelen pek çok ritüel; dinimizin, mezhebimizin yahut yaşam tarzımızın bir parçası haline gelmiştir. Bunların tarihini araştırmak istediğimizde evvelinde Şamanlardan kalan büyük bir miras olduğunu rahatlıkla görebilmekteyiz. Çalışmamızın esas gayesi, “inanç, inanış, kut, kült, rit, ritül ve âyin” gibi birbirleriyle hala karıştırılmakta olan bazı terimleri açıklayabilmek ve bunların Alevî-Bektaşî kültüründe nasıl şekillendiğini gösterebilmektir.

Anahtar Kelimeler: Kut, kült, ritüel

* Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Yeniçağ Tarihi, Yüksek Lisans Öğrencisi,
E-mail: saadet.dag.06@gmail.com

Giriş

1. İnanç Kavramı

“İnanç”; Tanrı’ya, bir dine inanma, imân, itikat, birine duyulan güven, inanma duygusudur.” [TDK; 1998: 1080] Sözlük anlamı ile “kişice, ya da toplumca, bir düşüncenin bir olgunun, bir nesnenin, bir varlığın gerçek olduğunun kabul edilmesi” demektir.” [Boratav; 1994: 7] Bu yönüyle bir psikolojik olayın ifadesidir. İnançlar bazen tamamen bir aklî ispat sonunda meydana gelir, bazen de bir otoritenin eseri olur. Hissî sebeplerle de inanç meydana gelir. İnançta şüphe yoktur. İnançlar, toplumun tesiriyle zaman zaman beslenmezlerse söner ve dağılırlar. Dinî tören ve âyinler, millî bayram ve törenler çeşitli edebî ve ahlakî yayınlar fertlerde durmadan inançlar birbirlerine aşılar ve kuvvetlendirir.¹

2. İnaniş Kavramı

İnaniş, sözlükte anlam itibariyle “ inanma, inanılan şey” [TDK; 1998: 1080] olarak ifade edilmektedir. Geleneğe dayalı olarak oluşan inanma pratikleri ve benzer şeylere ise “inaniş” denir. Örneğin; Türklerin eski dini olan Gök Tanrı dinini ve onun sistemini kabul etmek inanç kavramı ile ifade edilirken, Gök Tanrı dininin ortaya koyduğu kaideleri kabul etmek (cennet-cehennem, Gök Tanrı, göğe yükseliş, iyelere inanma...) imân kavramı ile açıklanabilir. Birçok kaynakta Türklerin eski dini Şamanizm olarak geçmekte ve din kavramı inaniş olarak ele alınmaktadır. Türklerin dini ve inanişlar ile ilgili çalışmalarda karşılaşılan en önemli sorunlardan biri Türklerin dini konusundadır. Türklerin eski inançlar yaygın olarak Gök Tanrı dinine dayanmaktadır. İnanişlarında ise kamlığa (Şamanlık) dayalı unsurlar yatar.²

3. Kut Kavramı ve Tarihi Gelişimi

Türk dilinde, tarih içinde takip edebildiğimiz metinlerde, birkaç tane isim, fiil ve alıntı kökenli kut sözcükleriyle karşılaşıyoruz: Mesela kût (Trk.): mutluluk (TDK, Türkçe Sözlük: 2005, s.1271) kut; unsur (ağaç, toprak, su, maden ve ateş) (Gabain: 1988, 284) kut/kud; susuzluktan zayıflamak (Gabain: 1988, 285; Caferoğlu: 1993, 125) kut; yurt tutmak, yerleşmek, durmak.(Karasoy: 1998, 305) kût (Ar.): gıda yiyecek gibi anlamlara gelirken, Anadolu ağızında ise; kut; akılsız, beyinsiz, düşüncesiz. Kut; sağlam, dayanıklı. Kut: boynuzu olmayan keçi. Kut; mendil ucu. (Der.Söz. 1993, 3097) Kaşgarlı Mahmud’a göre ise, kutluluk

¹ Türker Eroğlu ve Hatice Çiğdem Kılıç, “Türk İnançları ve İnanişler”, *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*, İstanbul Üniversitesi Yayınları, S.49, İstanbul 2010, s.752-753.

² Eroğlu ve Kılıç, “Türk İnançları ve İnanişler”, s.754.

ve devlet anlamındadır.³ TDK sözlüğünde ise bu kavram karşımıza mutluluk olarak çıkmaktadır.

“Tanrı’ya benzer, Tanrı’da olmuş Türk Bilge Kagan”.

“Babam kağan ile anam hâtun’u Tanrı tahtta oturttu”.

*“Tanrı irade ettiği için, kutum olduğu için kağan oldum”.*⁴

Türk devlet ananesinde oldukça mühim bir anlam yüklenilen kut tâbiri; hükümdara devleti yönetme güç ve kudretinin Tanrı tarafından verildiğine dair olan inanışın karizmatik bir yansımadır. Günümüzde uğur, baht ve saadet gibi anlamlara da gelen bu tâbir, büyük Türk tarihçisi ve Türkolog İbrahim Kafesoğlu’na göre; siyasî bir iktidar kavramı olarak da karşımıza çıkmaktadır. Ona göre eski Türk hükümlanlık telâkkisi, kudret ve yetkisini Tanrı’dan almaktadır.⁵ Yani esasında “kut” dediğimiz, Tanrı tarafından hükümdara bahşedilen bir lütuftur. Keza bazen bir liderin yüceliği ve haşmeti birtakım unvan ve tanımlamalardan da belli olabilir.⁶ Siyasî iktidarı Tanrı verdiği için, Türk hükümdarı kanunlara uyar ve uygulardı. Yaptıkları ise, millet tarafından meclis vasıtasıyla kontrol edilirdi.⁷ Yani hükümdar kendisine bahşedilen ilahî lütuflarında farkında olmak ve ona göre milletini idare etmek mecburiyetinde idi. Çünkü o bizatihi olarak Tanrı tarafından görevlendirilmiş ulu kağan idi.

Öte yandan Orhun Yazıtlarında da sıkça geçen “Tengride kut bulmuş” ifadesini kısaca incelememiz gerekecek olursa, “bulmak ile bolmak” terimlerinin birbirleri ile karıştırıldığını rahatlıkla görebiliriz. Bu bağlamda bir örnek vermek gerekirse; Türklerde “kutlug bolsun” yani kutlu olsun anlamında kullanılırken, “Ay Tengride kut bulmuş” ifadesi ise, olmak anlamında kullanılmaktadır. Yani “bulmak ve bolmak” birbirlerinin yerine kullanılabilecek terimler olmamakla birlikte, “bulmak” terimi ekseriyetle elde etmek anlamında kullanılmıştır.⁸ Buna istinaden kut kavramı ile bütünleştirilen “Gök” tâbiri de Türk tarihinde mühim bir rol oynamaktadır. Uygur yazıtlarında da defaatle vurgulanan Tengri, Gök veya Gök-Tanrı esasında imparatorluk tanrısı olarak nitelendirilebilir. Çünkü hükümdar, onun

³ Salih Demirbilek, “Türklerde Kut Kavramı (Kutadgu Bilig Merkezli)”, 10 / 2011, *Doğumunun 900. Yılında Yusuf Has Hacib ve Eseri Kutadgu Bilig Bildirileri* (26-27 Ekim 2009), s.2.

⁴ İbrahim Kafesoğlu, *Türk Millî Kültürü*, Ötüken Neşriyat, 35.bs., İstanbul 2013, s.240.

⁵ Kafesoğlu, *Türk Millî Kültürü*, s.239.

⁶ Konuralp Ercilasun, “Bozkır Halklarında Hâkimiyet Düşüncesinin Dile Yansıması:Tengri-Kut Çanyü”, *I.Uluslararası Uzak Asya’dan Ön Asya’ya Eski Türkçe Bilgi Şöleni*, 18-20 Kasım 2009, Afyonkarahisar 2010, s.90.

⁷ Ahmet Taşağıl, “Göktürkler”, Ahmet Yesevî Üniversitesi, s.36-37. Göktürkler hakkında fazla bilgi için bkz: Taşağıl, *Göktürkler I-II-III*, TTK Yay., Ankara 2014.

⁸ Bahaeddin Ögel, *Türklerde Devlet Anlayışı (13.yüzyıl sonlarına kadar)*, Başbakanlık Basımevi, 1.bs., Ankara 1982, s.51,52.

yeryüzündeki gölgesidir. Çin kaynaklarına göre ise hükümdar, “Gök’ün oğludur”. İnançlar silsilesi bağlamında oldukça önemli bir yeri olan Gök ve buna mukabil olarak teşekkül eden “Gök-Tanrı” dini derinlemesine irdelenmelidir. Çünkü İslâmiyet’ten önceki tüm Türk topluluklarında Gök Tanrı dininin uzun süreli izlerini bulmak mümkündür.⁹

“Kut’un tabiatı hizmet, şiarı adalettir...Fazilet ve kismet kuttan doğar...Beyliğe yol ondan geçer...Her şey kutun eli altındadır, bütün istekler onun vasıtası ile gerçekleşir... Tanrısaldır...Dünyada tam bir iktidar kuşağı bağladı, kurt ile kuzu bir arada yaşadı...Bey, bu makama sen kendi gücün ve isteğin ile gelmedin, onu sana Tanrı verdi...Hükümdarlar iktidarı Tanrı’dan alırlar...”(Kutadgu-Bilig)¹⁰

Türklerin Benimsedikleri Dinler:¹¹

Animizm	Totemizm
Dinamizm	Budizm
Maniheizm	Zerdüştilik
Hristiyanlık	Musevilik
İslâmiyet	Kamlık (Şamanlık) ve Gök Tanrı

4. Kült Kavramı ve Tarihi Gelişimi

Kült, Latince cultus kelimesinden gelmektedir. Bir ilâha saygı, itina, kurallı ibadet gibi anlamlara gelmektedir. Kült kavramı; tapınım, özellikle doğaüstü olduğu tasarımlanan kişiler, objeler veya onların sembolik temsilcileriyle ilişki kurmayı içeren geleneksel ritüeller topluluğu anlamına gelmektedir.¹² Genel kabule göre kült; tapma, tapınma hatta din gibi anlamlara gelen “kült” tâbiri, bir inanç sistemi olarak da tanımlanabilir. İlkel inançlardan ilahî ve beşerî dinlere kadar bütün inanç sistemleri içerisinde yer alan kült tâbiri, Tanrı ya da onun bir parçası olan doğaüstü güçlere sahip olan varlıklara tapma, saygı gösterme veya bağlılığı ifade eden herhangi bir fiilin neticesidir. Türk halk kültüründe Gök Tanrı, atalar, dağ, ağaç, su, ateş, hayvan ve ölümler kültleri vardır.¹³ Tabiat unsurlarına verilen bu değer ve saygı, inanç

⁹ Eroğlu ve Kılıç, “Türk İnançları ve İnanışlar”, s.762.

¹⁰ Kafesoğlu, *Türk Millî Kültürü*, s.240-241.

¹¹ Eroğlu ve Kılıç, “Türk İnançları ve İnanışlar”, s.755-762.

¹² Mehmet Efe, *Kur’anda Ritüellerin Arka Planı*, Yayınlanmış Doktora Tezi, Ankara 2007, s.3-4.

¹³ Mehmet Emin Bars, “Türk Kültüründe Ağaç Kültü ve Şor Kahramanlık Destanlarına Yansımaları”, *The Journal of Academic Social Science Studies*, ASOS Yay., S.27, s.379.

sisteminin özüne yerleşmiş ve ritüeller zamanla inançların bir türevi halini almıştır. Öte yandan Türklerin bir Tanrı inancıyla, İslâm dinindeki Allah inancı arasında büyük benzerlikler vardır. Bu benzerlikler genelde dinlerin semavî olmaları ve birbirlerini etkilemiş olmaları ile doğru orantılıdır. Buna istinaden Türkler, Müslüman olduktan sonra da eski inançlarıyla ilgili kültürel öğelerini yaşatmaya devam etmişlerdir.¹⁴ Türklerin ilk karizmatik lideri olarak kabul edilen Oğuz Kağan destanında;

“Kara Han’dan kutlu ve mesut bakışlı bir oğul dünyaya geldi. Üç gün boyunca annesinin sütünü içmedi. Annesi onun bu şekilde davranmasından üzüntüye kapıldı, dertlenip, üzüldü. Bir gece rüyasında oğlu ona: “Eğer senin sütünü emmemi arzuluyorsan, tek bir Allah olduğunu kabul et” dedi. Kadın üç gün boyunca aynı rüyayı görünce, kocasından habersiz Yüce Allah’a iman etti. Ellerini havaya kaldırarak şöyle dua etti: “Ey Allahım! Ben biçarenin sütünü, şu yavrucağın damağına tatlı yap” dedi. Oğuz bundan sonra annesinin sütünü içmeye başladı.”¹⁵

Türklerin bir kısmı yaşadıkları coğrafya nedeniyle çeşitli dinlerden etkilenmelerine rağmen, İslâm dışında ilişki kurdukları dinleri kendi inanç ve kültürleriyle bağdaştıramamışlardır. Gök Tanrı ile İslâmiyet arasındaki dinleri kabul edenler ise, kendi benliklerini kaybetmişlerdir. Gök Tanrı inanç sistemini özümseyen Türklerde, yer ve su kültürleri de mühim bir yer teşkil etmektedir. İnsanlığın ilk inançlarından olan “Animanizm”in etkileri bu kültürle ortaya çıkarken, hayvanlarla yapılan totemlere dayanan “Totemizm”, doğada bitki, hayvan ve insanlarda var olduğuna inanılan dinamik ve mistik kuvvet yüklü olan “Dinamizm”, evvela Hindistan’da ortaya çıkarak giderek yaygınlaşan “Budizm” ve daha sık bilinenler olarak Maniheizm, Zerdüştilik, Hristiyanlık, Musevilik, Kamlık (Şamanlık) ve İslâmiyet, Türklerin yaşadıkları coğrafyaların etkisi ve kültürel etkileşimlerinin sonucunda¹⁶ inandıklarındandır. Göktürk Abidelerinin ortaya koyduğu dini anlayışın merkezinde, en etken varlık Tengridir. Lakin mevzu bahis olan insanlara yardım etmek olduğunda yegâne varlık, Tengri değildir. Zaman zaman yer-su ve umay gibi varlıklar da insanlara yardım etme açısından Tengri’den sonra ortaya çıkan varlıklardır. Göktürk Kitabeleri, umay hakkında bilgi veren en erken belgelerdir. Bayat’a göre Türk mitolojisinin en eski katmanında doğumla ölümü bir arada tutabilecek nitelikte olan Yer-Ana, zaman içinde çeşitli etkiler ile Yer-Su, Ötüken, Umay gibi kültlere dönüşmektedir. Yazıtlarda umay insanlara kut veren, iyilik yapan

¹⁴ Ali Çavuşoğlu, “Türk-İslâm Kültüründe Gök Tanrı veya Ulu Tanrı İnancı ve Edebi Metinlere Yansıması”, *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi*, Ankara 2007, S.44, s.1.

¹⁵ Tufan Gündüz, *Oğuz Kağan Destanı*, Yeditepe Yay., İstanbul 2016, s.59-60.

¹⁶ Eroğlu ve Kılıç, “Türk İnançları ve İnanışlar”, s.755-762.

yardımcı bir ruh olarak görülmektedir.¹⁷ Kitabelere göre, Orta Asya'daki en eski Türk topluluklarının inanç sistemlerinin atalar kültü, tabiat kültleri ve Gök Tanrı kültü olmak üzere üçlü bir din anlayışından teşekkül ettiğini söyleyebiliriz.¹⁸

Atalar Kültü: Türk zümreleri arasında en köklü, en güçlü ve en eski inançlardan biri olduğu söylenebilir. Hemen hemen bütün Kuzey ve Orta Asya kavimlerinde bulunduğu görülmekte olup ataerkil aile yapısının bir sonucu olarak yorumlanan atalar kültü, tarihi nispeten iyi bilinen en eski Türk topluluklarından Hunlar zamanında tespit edilmektedir.

Tabiat Kültleri: Eski Türk topluluklarında tabiat kültlerinin, yer ve gök kültü olmak üzere ikili bir görünüm aldığı müşahade edilmektedir. Türkler tabiatla mevcut olan hemen her varlıkta mahiyeti kavranamayan gizli birtakım güçler bulunduğunu düşünüyorlar, bu sebeple dağ, tepe, taş, kaya, ağaç veya su gibi nesneleri canlı kabul ediyorlardı.

Gök Tanrı Kültü: Orta Asya toplumlarında Gök Tanrı yeryüzünün, insanların ve görünür görünmez her varlığın yaratıcısıdır. İnsanların yaşantıları arasında dengeyi o sağlar. O, bütün kâinatın efendisidir. Gök Tanrı, Türk milleti perişan olmasın diye tahta hükümdar çıkaran, milli bir "Türk Tanrısı" olarak görünüyor.

Türklerin Benimsedikleri Kültler:¹⁹

Gök-Hızır	Ağaç	Koyun-Koç
Ay	Ateş	Boğa
Güneş	Yıldırım-Şimşek	İnek
Yer	Geyik	Balık
Su	Kartal	Turna
Rüzgâr	Deve-Fil	Serçe
Dağlar	Köpek-Kurt	Kuğu
Kutup Yıldızı	Domuz	Güvercin vs.

¹⁷ Serkan Derin, "Göktürk Kitabelerinde Türk Dini İnancının İzleri", *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish*, Ankara 2014, S.14, s.468.

¹⁸ Ahmet Yaşar Ocak, *Alevî-Bektaşî İnançlarının İslâm Öncesi Temelleri*, İletişim Yay., İstanbul 2002, s.61-68.

¹⁹ Bahaeddin Ögel, *Türk Mitolojisi II*, TTK Yay., Ankara 1995, s.89-547. Daha fazla bilgi için bkz: Ögel, *Türk Mitolojisi I*, s.570-595.

Tengri	Yer
İye /Koruyucu Ruh/Melek	Su
Umay	Ateş
Ocak	Doğum
Cùbbe-Kùlâh	Ölüm-Ölüler
Davul	Evlenme
Kehanet	Yağmur Tılsımları
Tören	Âyin

5. Rit-Ritüel Kavramları

Ritüel (rit), Latince bir kelimedir ve ibadetleri ifade etmede kullanılan teknik bir terimdir. Ritüel kavramıyla genellikle seremonik ayin ve ibadetler kastedilmektedir. Bilhassa bu kavram; ‘ibadet esnasındaki düzen; sözlerle, jestlerle ve hareketlerle dini ayinin icrası, yani dini ayin, merasim ve ayin kitabı, adet edinilmiş gibi anlamları içermektedir.²¹ Buna istinaden Batı dillerinde ‘ritüel’ kelimesinin Latince’den kökünü oluşturan ‘rit’ kelimesi ‘bir şey yapmak’ anlamına gelmektedir. ‘İnananların üzerinde uzlaşarak simgesel anlam yükledikleri geleneksel uygulamalar’ olarak tanımlanmaktadır. Esasında ‘rit’ tekil anlamda tören demektir. Rit ve Kut aynı anlamlara gelebilir.²² Yine ritüel kavramı, ritüeli icra eden kişiler tarafından dile getirilen anlaşılması güç söylemlerin ve birbiri ardına gelen ama hiç değişmeyen şekilsel davranışların temsilini ifade etmektedir. Temsili ve sembolik davranışlar, katı bir şekilsellik, kuralları belirli olan, uygulayıcısından başkası tarafından tam olarak anlaşılmayan terennüm özellikleri bütün ritüeller için genellikle ortaktır. Ritik davranışın sergilenmesi, kişinin bilinçli ve gönüllü olma durumunu içermektedir. Dolayısıyla ritüel, bilinçli bir şekilde oluşturulmuş, tekrarlanmaya uygun, biçimlendirilmiş sembolik ve bedensel davranışlardır. Ancak bu davranışlar mutlaka kendilerine mistik varlıkları ya da olağanüstü güç unsurlarını referans alır.²³

²⁰ İnan, *Tarihte ve Bugün Şamanizm*, s.48-176.

²¹ Efe, ‘Kur’anda Ritüellerin Arka Planı’, s.2-3.

²² Eroğlu, ‘Alevî-Bektaşîlik Kut Törenleri Ders Notları’, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, 17.10.2018.

²³ Hakan Olgun, ‘İbadet, Ritüel ve Kurban’, *Milel ve Nihal: İnanç, Kültür ve Mitoloji Dergisi*, İstanbul 2016, c.13, S.2, s.83-84.

Eski Türk İnanışlarının Alevî-Bektaşî Kültüründeki İzleri

Çalışmamızın esas konusunu teşkil eden “Alevî-Bektaşî kültüründe kut-kült kavramlarının izleri üzerine” biraz daha teferruatlı araştırmalar yapılmasında fayda var. Mevzu bahis Alevî ve Bektaşî inançları olduğunda, söz konusu inançlara tabi olan çok az sayıda zümreler üzerinde araştırmalar yapılmakta ve ne yazık ki elde edilen kısıtlı verilerle genelleme yapılarak, tüm Alevî ve Bektaşîler üzerinde çok kolay bir şekilde hüküm verilmektedir. Bu konuda derinlemesine araştırmalar yapan “Irène Mélikoff” gibi üstatları da yabana atmamak icap etmektedir. Elbette ki “Irène ya da Ahmet Yaşar Ocak gibi çalışmalarını bu alana yönelterek, kıymetli ve derin çalışmalarını biz okurların anlayabileceği yalın bir şekilde sunanlar dahi çalışmalarındaki eksiklikler göz önüne alındığında bize tarih sahnesinin bir derya olduğunu ancak, söz konusu Alevîliğin ise bu deryada bir balık olduğunu gösteriyor. Yani eldeki yazılı kaynakların eksikliğinden ötürü, Alevîliğin incelenme sahası diğer inançlardan çok daha meşakkatli oluyor. Mevcut olan en kıymetli veriler ise, bize Alevî-Bektaşî kültürünün izlerini ilk Türk devletlerine kadar götürmesi bakımından işimizi bir nebze olsun kolaylaştırıyor.

Buna istinaden Anadolu’ya Orta Asya Türklerinin akın akın geldiği dönemlerde kurulan Yeseviyye, Safeviyye, Bektaşîyye, Haydariyye, Bayramiyye gibi tarikatların eski Türklerin inançlarından kalma birçok benzer yanları vardır.²⁴ Mesela Bektaşîlik, diğer mistik Müslüman tarikatlardan oldukça farklıdır. Esasında göçebe halkın doğa güçlerine, bitkilere, mevsimlerin dönüşümlülüğüne bağlı nitelikleri içeriğinde barındırır.²⁵ Mevcut tarihsel verilerin ortaya koyduğu kadarıyla ilk kabul etmemiz gereken, vakıanın bugünkü bilindik yapısı çerçevesinde Alevîliğin ya da asıl tarihsel adı ile Kızılbaşlığın XV. Yüzyıl sonlarıyla XVI. Yüzyıl başlarında tarih sahnesine çıktığıdır. Bu oldukça mühimdir, çünkü bugün bildiğimiz yapısı ile merkezinde Hz. Ali kültü ve bununla bağlantılı olarak On iki imam kültü ve Kerbelâ matemi kültü gibi ona bağlı diğer kültlerin bulunduğu bir Alevilik olgusu, tarihsel verilerin gösterdiği kadarıyla sözünü ettiğimiz bu dönemde ortaya çıkmıştır. Bugün Alevilik bir bağlamda İsmailî kalıntılar üzerine şekillenmekle birlikte, esasında XVI. Yüzyılda Şah İsmail ile beraber başladığı kabul edilmektedir. XV. Yüzyıldan önce, sonrasında Kızılbaş hatta daha da sonrasında Alevî adını alacak olan bu toplulukların arasında, adı geçen bu kültlerin mevcudiyetine rastlandığına dair herhangi bir tarihsel veri bulunmamaktadır.

²⁴ Orhan Yılmaz, “Alevilikte Eski Türk Dini (Gök Tanrı İnancı) ve Şamanizmin Etkileri”, *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, c.1, S.4, Aralık 2014, s.4.

²⁵ Irène Mélikoff, *Uyur İdik Uyardılar, Alevîlik-Bektaşîlik Araştırmaları*, Türkçesi: Turan Alptekin, Cem Yay., 1993, s..30.

Bununla beraber, şunu da özellikle belirtelim ki, bu kültlerin bulunmadığı, ama Sünnilikten çok farklı bir sosyal taban ve bir teoloji ise, tam tersine Türklerin Müslümanlığı kabul etmeğe başladıkları X. yüzyıla kadar giden bir zaman ve mekân boyutundan oluşan uzun bir geçmişe sahiptir. Bu vakıa bizi Aleviliğin tarihini, XV. Yüzyılın sonları ile XVI. yüzyılın başları hareket noktası olmak itibarıyla kronolojik olarak iki ana kesitte ele almaya mecbur ediyor:

1) İlki, X. yüzyıldan XV. yüzyılın sonlarına yani Safevî Devleti'nin kuruluşuna ve Safevî propagandasının başlangıcına kadar olan devre ki buna, "*Şah İsmail'den önceki devre*" demek de mümkündür.

2) Diğeri ise XVI. yüzyılın başlarından itibaren, yani Safevî propagandası ile başlayan devre ki buna da "*Şah İsmail'den sonraki devre*" adını verebiliriz. Daha açık bir ifade ile birincisine "*Ali'siz dönem* " ikincisine "*Ali'li dönem* " de denebilir.²⁶

Türkler, İslâm öncesinde göçebe hayat sürdürüklerinden din ve mezhep konularına pek ilgi duymamış hatta başlangıçta İslâmiyet'i benimsedikleri halde, yine de kendi millî geleneklerine bağlı kalmışlardır. Bu arada eski Şamanî inançlara benzeyen inançlara da sıcak bakmışlardır. Bu bağlamda, Türklere İslâmiyet'i seçtikten sonra en uygun gelen inançlardan birisi de keramet sahibi, her derde deva bulan ve gaipten haber veren Kam'ların yerine Müslüman şeyhlerin ve evliyanın geçmesi olmuştur. Bunlar göçebe Türklere İslâmiyet'i geniş, yumuşak bir ruh ve mana ile anlatmışlar ve Türklerin İslâmlaşmasında önemli katkılar sağlamışlardır.²⁷ Mesela Türkler, Müslüman olduktan sonra yeni dine ait birçok istilâhları Şamanî dinindekilerle karşıladıkları zaman, hiçbir güçlüğü uğramadan Şamanî kültürü hazinesinden aldıkları uçmak kelimesini, cennet istilâhı yerinde kullanmışlardır.²⁸ Buna mukabil keramet gösterdiğine inanılan dedelerin bir kısmı "divane" diye adlandırılan yarı deli dedelerdir. Bunlar bilinmeyen bazı şeyleri suya bakarak, düşte görerek veya içine doğarak bilen dedelerdir. Bu konuda Hz. Muhammed'in "*Bir insanın diğer insanlardan farklı olup onlar tarafından deli gibi görülmezse onun ermiş olmayacağı*" şeklinde bir hadisinin bulunduğu rivayet edilir.²⁹ Öte yandan Alevîlikle ilgili pek çok kültün zuhur ettiği dönem olarak gösterilen Şah İsmail dönemine ait pek çok rivayet dolaşmaktadır. Alevî inanç sistemi (erkân/yol) içerisinde soy esaslı sürdürülen ve Velî kültü merkezli oluşarak tarih boyunca yine

²⁶ Ahmet Yaşar Ocak, "Tarihi ve Kültürel Boyutlarıyla Türkiye'de Aleviler, Bektaşiler, Nusayriler", *Tartışmalı İlmi Toplantılar Dizisi*:28, Ensar Neşriyat, İstanbul s.386,387.

²⁷ Metin Bozkuş, "Türklerin İslâmiyeti Kabulü ve Aleviliğin Türkler Arasında Yayılması", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sivas 1988, S.2, s.410-411.

²⁸ Osman Turan, *Selçuklular ve İslâmiyet*, Nakışlar Yay., İstanbul 1980, s.23-24.

²⁹ İbrahim Arslanoğlu, "Alevilikte İnanç Unsurları ve Pratikler", *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi*, Ankara 2001, S.20, s.7.

bu bağlamda güncellenen ocak sistemi, dede ve talip topluluklarının tamamını, birbirleriyle olan bağlantıları üzerinden kapsayacak kadar geniş bir yayılma alanı gösteren inanç merkezli, sosyo-kültürel bir yapılanma özelliği gösterir.³⁰ Şah'ı döneminde bir kurtarıcı olarak gören ve ona sığınan hatta başlarına taktıkları on iki dilimli kızıl börtükten dolayı Kızılbaş olarak adlandırılarak ötekileştirilmeye çalışılan Alevîler, sahip oldukları pek çok kült içerisine doğrudan Şah İsmail'i de dâhil etmişlerdir. Onun şiirleri ve deyişleri doğrudan Alevî inancı içerisine intikal etmiştir. Bu anlamda Alevîler arasında “Kerbela Ağıdı” olarak bilinen Şah İsmail'in deyişini örnek verebiliriz:

Bugün Mâtem Günü Geldi

*Bugün mâtem günü geldi
Âh Hüseyin ü vâh Hüseyin
Senin derdin bağrım deldi
Âh Hüseyin ü vâh Hüseyin*

*Kerbelâ'nın yazıları
Şehid düştü gâzîleri
Fatma ana kuzuları
Âh Hüseyin ü vâh Hüseyin*

*Esti deli poyraz esti
Kâfir Mervân bizi bastı
Hüseyin'in başını kesti
Âh Hüseyin ü vâh Hüseyin*

*Bir su verin ma'sum cana
Yezîd içti kana kana
Fatma ana yana yana
Âh Hüseyin ü vâh Hüseyin*

*Kerbelâ'da biter yonca
Boyu uzun beli ince
Şah Hatâyî'm kasârınca
Âh Hüseyin ü vâh Hüseyin*

Şah Hataî

Alevî-Bektaşî kültürü içerisinde kült dediğimiz zaman evvela aklımıza gelenlere şöyle bir bakacak olursak, ilk olarak sayıların uğuru ve anlamları ile karşılaşabiliriz. Anadolu Alevîliğinin, özellikle Hacı Bektaş Velî tarafından geliştirilen ve Alevî inancının temel kavramlarından şeriat, tarikat, marifet ve hakikat özde aynı olmalarına rağmen, tarifte çeşitli

³⁰ Bülent Akın, Alevîlikte Ocak, Kavramsal Çerçeve ve Tarihî Arka Plana Yeni Bir Bakış”, *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, c.17, S.2, 2017, s.240.

ögeler öne sürmektedirler. Bu kapıların her birinin on tane kesin emiri vardır. İşte bunlar 4 kapı ve 40 makam olarak bilinen basamaklardır.³¹ Bu yolun icabı olan ve yola talip olan erkân; on iki farz, on iki işlek ve on iki erkândır.³² Bu bağlamda üçler, beşler, yediler, on iki imamlar, on dört masum-u paklar, on yedi kemer-i bestler ve kırklar, Alevî-Bektâşî inancının temelinde yer alan ve Alevîlik felsefesini anlamamızı sağlayan önemli sayılardır. Yine bazı araştırmacılara göre kült olarak nitelendirilen bir başka konu ise, ocak kavramıdır. Ocak sözcüğünün tanımı, gerek akademik çevrelere gerekse diğer kullanıcılara hitap eden genel Türkçe sözlükler tarandığında “aile, soy, sülale” anlamlarında kullanıldığı bilgisi yer almakla birlikte, Alevilikteki özel kullanımının yer almadığı görülmektedir. Türkçe “ocak” ve Farsça oğul anlamına gelen “zâde” sözcüğünün birleşiminden oluşan ocakzâde sözcüğünün karşılığı olarak “soyu Hz.Peygambere kadar dayanan ve Hz. Hüseyin’in soyundan geldikleri kabul edilen “Seyyid” olarak adlandırılan ve Bektâşi babalarının da soyundan gelen dedeler için kullanılan bir kavram olarak kaynaklara yansıdığını görebiliriz. Buna istinaden yine eski Türk mitolojisinde ocak ile bağlantılı olarak “ocaklı” deymi bulunmaktadır. İnsanların albastı vb. kötü ruhların uzaklaştırmak için ocaklı kişilere başvurduğu da görülmektedir.³³

Öte taraftan Müslüman Türklerde, Altay Şamanlığının geleneklerinin yüzyıllar boyunca unutulmadığını belirten Abdülkadir İnan’a göre; matem töreninde ölünün bindiği atın kuyruğunu keserek kurban etmek, aygır kesip “aş” vermek, kurbanı-adağı nezir edenin çevresinde dolaştırmak, ağacı kutlu saymak ve al karısı (albastı) efsanesi üzerinden, uzun ömürlü olması için çocuklara Yaşar, Durmuş, Satılmış, Satı vs. gibi adlar vermek, türbelere ve kutlu ağaçlara, çalılara paçavra parçaları bağlamak³⁴ vb. şamanlıktan günümüz Alevî-Bektâşî geleneklerine yansıyanlardır. Burada belirtilmesi gereken bir hususta Alevîlerin, önceleri “Türkmân” olarak adlandırılırken sonradan siyasî bir hüviyete büründürülerek “Kızılbaş” olarak anılmaya başlamalarıdır. Bu husus doğrudan Şah İsmail ile ilişkilendirilirken, Alevî değişlerine, ağıtlarına kısaca sözlü kültürlerine de yansıyan tâbir, genellikle Kızılbaşlık üzerinden olmuştur. Ayrıca, bu yalnızca Alevîlere yansımış değil. Osmanlı’nın aslî kaynaklarında da evvelinde Türkmenler olarak vurgulan pek çok Türkmen boy ve aşiretlerinden, Şah İsmail’e katılmalarından dolayı Kızılbaş olarak anılmaya başladıkları tarihi belgelere yansımıştır. Başlangıçta siyasî bir mahiyet taşıyan bu isim, ilk Safevîlerin dinî

³¹ Gülağ Öz, *İslâmiyet Türkler ve Alevîlik, Bin Dört Yüz Yıllık Muhalefet*, Yol-Bilim Yay., Ankara 2011, s.119-120.

³² *İmam Cafer-i Sadık Buyruğu*, haz: Ali Adil Atalay Vaktidolu, Can Yay., 18.bs., İstanbul 2014, s.138,139,140.

³³ Ali Yaman, “Alevîlikte Ocak Kavramı: Anlam ve Tarihsel Arka Planı”, *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi*, Ankara 2011, S.60, s.46.

³⁴ Abdülkadir İnan, *Tarihte ve Bugün Şamanizm, Materyaller ve Araştırmalar*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, TTK., 3.bs., Ankara 1986, s.207.

propagandaları neticesinde, On iki imam kültüne sâdık kalmış ancak Hz. Ali'nin sureti olarak gördükleri Safevî hükümdarlarına olan sevgiden ötürü Türkmen Şiilik biçiminin adı olmuştur.³⁵ Bu dönemde zuhur eden kültler arasında Hz. Ali, Hz. Fatma, Seyitlik, dede-babalık, kurban, dinî toplantılar, dağ-kaya, güneş-ay vb. yer almaktadır.³⁶

Gidi Yezit bize Kızılbaş demiş,

Meğer Şah'ı sevmiş dese yoludur.

Yetmiş iki millet sevmedi Şahı,

Biz severiz Şah-ı Merdan Ali'dir.

Pir Sultan Abdal

تکلو و ورساق بی پا و سر

گر فتند رنگ قز اباش را

عیان گشت شخصی در ان انجمن

فلک خوان ده شیطان قلی نام او

بماک اناطولی از روی کین

Sefil ve acınacak durumdaki Tekelü ve Varsâk,

Kargaşa ve bozgunculuk yolunda kemer kuşandılar.

Kızılbaş kıyafetine büründüler,

*Sataşma ve eziyet etme yolunu benimsediler...*³⁷

Alevî ve Bektaşî zümrelerde önemli bir kült olarak karşımıza çıkan bir diğer konu ise, Hızır'dır. Türklerde Gök Tanrı inancından beri süregelen kendilerini koruyan ruhların varlığına inanılırdı. Bunlar insanlar arasında yaşamakta olup, bunlardan birisi "Boz Atlı Yol" iyesi idi. Yolculuk esnasında kendilerine boz atlı yol iyesinin yardım ettiği inancı, Müslüman

³⁵ Sadullah Gülten, "Osmanlı Devleti'nde Alevî Sözcüğünün Kullanıma Dair Bazı Değerlendirmeler", *Alevîlik Araştırmaları Dergisi*, Ankara 2016, S.11, s.28.

³⁶ Yaşar Kalafat, "Türkiye'de Halk İnançları ve Alevîlik", *Türk Kültürü Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi*, Ankara 1999, S.9, s.3.

³⁷ *Ada'i-yi Şirâzi, ve Selim-Nâmesi*, haz: Abdüsselam Bilgen, TTK Yay., Ankara 2007, s.34-36.

olan Türklerin hayatında İslamî Hızır kültü ile birleşerek, bugünkü Hızır olarak yerini almıştır.³⁸ Öte yandan günümüzde tartışma konusu olarak varlığını sürdüren ve kültürlerden beslenen bir diğer mevzu ise, “*Açılın kapılar Şah’a gidelim!*”dir. Pek çok araştırmacı buradaki Şah’ın esasında Şah İsmail olduğunu ve bu ifadenin de Yavuz Sultan Selim ile Şah’ın arasındaki çekişmeden dolayı, Şah’a gitmek-ona katılmak için söylenildiğini ifade ederken, Anadolu’daki pek çok Alevî bugün bunu kabul etmemektedir. Öyle ki, Şah İsmail’i yedi ulu ozan dışında da pek çoğunun bilmemesi ilginçtir. Velhasıl, onlar bu ifadede Şah olarak Şah-ı Merdan Ali’ye yani Hz.Ali’ye seslendiklerini ve buradaki felsefenin hikâyesinin Şah İsmail’e değil de Hz.Hüseyin’den Hz.Ali’ye doğru uzun bir yolculuğu olduğunu ifade etmektedirler. Buna istinaden, Anadolu’dan göç eden Alevîler’in, Safevîler elinde Şiileştiği ancak, Anadolu’da kalanların ise “Anadolu Kızılbaşı” olarak kaldığı³⁹ dikkate alınırsa, kültürlerin aynı inanç içerisinde bölgelere ve yörelere göre değişebileceği sonucuna varılabilir.

Bir başka kült örneği olarak ölüm temasını inceleyebiliriz. Güç elde etmede gerekli olan ölüş teması vardır. Bu ölümü, kendinden geçme durumuna girmiş görünen öznenin yeniden dirilişi izlemektedir. Örnek vermek gerekirse, Velî olan kimse günlerce kazan içinde piştikten sonra, zaman içerisinde geriye dönüş yapar ve gizlere ermiş olarak yeniden doğarlar. Uçma, ateşe söz geçirme ya da ateşe girip yanmama, kuş ya da benzeri bir hayvan kılığına girme⁴⁰ vs. Şamanlık’tan Alevîliğe intikal etmiş unsurlardandır. Zaten bu durum Alevî-Bektaşî kültüründe dedelerde, seyyitlerde, babalarda “don değiştirme” olarak karşımıza çıkmaktadır. Kimin hangi kılıkta ve hangi zamandan geldiği bilinmemekle birlikte zamanda yolculuğa erişebilen Velîlerin kıymetli bir yeri vardır. Burada kayda değer bir diğer hususta, Osmanlı’da Bektaşî şeyhlerinin aynı zamanda hizmetleri takdir edilen jandarmalar, dağ başlarında emniyeti temin eden⁴¹ kıymetli görevliler olmasıdır. Yani bu bağlamda dervişler hem halka yol-erkân olarak hizmet ederler hem de devlete sadık kalarak, devletin bekası için hizmet eden mühim kişilerdi. Konumuza tekrar dönecek olursak, ölüm teması esasında ölümden sonrası hakkında verdiği sinyallerden ötürü Alevî-Bektaşî kültüründe kıymetlidir. İnsanın yaşarken ahiretine yaptığı yatırım, onun cennetteki istikbâlinin müjdecisidir. Bu nedenle bazı Alevîlerde, yas tutma ile ilgili farklı ritüeller söz konusu olmaktadır.

³⁸Sadullah Gülten, “Hızır-İlyas Zaviyeleri, Aya Yorgi ve Bektaşîler”, *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi*, Ankara 2017, S.83, s.83.

³⁹Ahmet Taşgın, “Hataiden Günümüze Anadolu Alevilerinde Farklılaşma”, *I.Uluslararası Şah İsmail Hatai Sempozyumu Bildirileri*, haz:Gülağ Öz, Ankara 2004, s.300.

⁴⁰ Irène Mélikoff, *Hacı Bektaş Efsanesinden Gerçeğe*, Cumhuriyet Kitapları, İstanbul 1998, s.132.

⁴¹ Ömer Lütfi Barkan, *Kolonizatör Türk Dervişleri*, Hamle Yay., İstanbul 1993, s.32

Alevî-Bektaşî kültüründe kültler:

Hızır	Üçler	Erenler
Don Değiştirme	Beşler	Kuşlar
Ocak	Yediler	Doğum
Seyyidler	On İki İmamlar	Ölüm
Dervişler	On Dört Masum-u Paklar	Yas
Dedeler	On Yedi Kemerbestler	Saç
Babalar	Kırklar	Sakal
Türebeler	Kuzular	Bıyık
Erenler	Koçlar	Kaş
Evliyalar	Kediler	Saz
Kuşlar	Köpekler	Semah-Cem
Koyunlar	Tavşanlar	Post-Seccade
Hıdırellez	Karınca	Su-Ateş
Ayna	Oruç-Namaz	Mum

Bazı Kült Çeşitleri Üzerine

Semah ve Cem Kültü: Semah, tüm Alevî zümreleri içerisinde belli kurallara dayalı olarak ve dinsel hava içerisinde gizli olarak oynanır. Şaman âyinlerindeki çarka dönmeye benzetilen semah, önce ağır nefeslerle başlar ve gittikçe nefeslerin ritmine göre de hızlanır. Genelde 2, 4, 6, 8 ve daha çok kişilik oynandığını bilinmektedir. Yorulanın yerini başka bir can alabilir. Bu değişim esnasında yorulan erkek, cemde bulunan başka erkeğe ve yorulan kadın da başka kadının dizlerine niyaz ederek değişirler.⁴²Kaynaklarda bir oyun çeşidi gibi anlatılan semah, Alevîlerde aşka gelerek semah dönmek olarak tamamen Yaradan'a olan teslimiyetin bir sembolü olarak karşımıza çıkar. Cem ise; kul, köle, efendi farkının olmadığı eşitlik meydanıdır. Medet, Mürvet af dileme kapısıdır. Rızalık alma alanıdır. İkrar ve iman verme yeridir. Cem evine gitmenin; düş almak, traş olmak, temiz kıyafet giymek⁴³ ve kimse ile dargın olmamak, özde-sözde doğru olmak gibi birtakım kuralları vardır. Cem, hak kapısıdır ve yalan ile girenin Hakk karşısında yüzü her daim karadır.

⁴² Ünsal Öztürk, *Damlanın İçindeki Gerçek Alevîlerin Büyük Sırrı*, Yurt Yay., 7bs., Ankara 2013, s.166-167.

⁴³ Seyit Derviş Tur, *Erkânname, Alevîliğin İslâm Yorumu ve Alevî Erkanları Alevî İnancına Vurulan Darbeler*, Can Yay., 3.bs., İstanbul 2012, s.546.

Ölüm ve Ölüler Kültü: Eski Türkler can ve ruh kavramını tın kelimesi ile ifade etmişlerdir. Aynı zamanda tın; esinti, rüzgâr ve nefes anlamlarına da gelir. Tın vücuttan ayrılırsa ölüm meydana gelir. Eski Şamanist Türklerin ve diğer Orta Asya uluslarının defin törenlerinde yakma, ağaca asma, toprağa gömme vardır. Mumyalama işlemlerinin yapıldığına da rastlanmıştır. Göktürklerde; ölü çadıra konur, oğulları, torunları at ve koyun keserler. Ölünün bulunduğu çadırın etrafını yedi defa dolaşırlar. Kapının önünde bıçakla yüzlerini keserler, yüzlerinden kan ile karışık gözyaşı dökerler. Bu tören yedi defa tekrar edilir. Sonra, belirli bir günde ölünün bindiği atı, eşyaları, ölü ile birlikte ateşe verilir. Külünü yılın belli bir gününde mezara gömerler. Ölen için ağıt yakılır, tanrıya dua edilirdi.⁴⁴

Âyin, Tören ve Bayramlar Kültü: Şamanist Türk kavimlerinin âyin ve törenlerini iki kısma ayırmak mümkündür: İlki, muayyen vakitlerde yapılması gereken âyin ve törenler. Diğeri ise, tesadüfî olaylar dolayısıyla yapılan özel âyin ve törenler. Muayyen vakitlerde yapılan âyinler ilkbahar, yaz ve güz mevsimlerinde yapılan âyinlerdir. Eski Türk imparatorlukları devrinde bu âyinler devletin resmî dinî bayramları olarak Çin kaynaklarına yansımıştır. Başkurt kadınları ilkbaharı, erkekleri karıştırmadan, “karga toy” adıyla kutlardı. Bu törende kargalara darı, süt koyarlardı. Şamanistlerde kurbansız âyin yapılmaz. Her âyin için kanlı veya kansız kurban bulunması gerektir. Kanlı kurbanların en önemlisi at kurbanıdır. Attan sonra koyun gelir. Kurban kesilmesi lâzım olan bayramlarda bütün suyun katılmasıyla âyinler ve törenler yapılır. Yakutlar, bütün suyun katılmasıyla yapılan ilkbahar ve sonbahar âyinlerine “saçı” bayramı ve âyini demektir. Bu bayram için bütün soydaşlar kımız ve kurban hazırlarlar; tören dokuz gün sürerdi. Bu bayrama ay ve güneş bayramı da denirdi. Sonbahar bayramı kötü ruhlardan korunma amacıyla yapılırdı.⁴⁵

Sihir ve Büyü Kültü: Şamanizm inancına göre, Şamanların temel görevlerinin ve özelliklerinin sihirbazlık ve büyücülüktür. Şamanlar hastaları tedavi ederken, onların kötü ruhlarla nasıl savaştıklarını ve nasıl hasta olduklarını temsil eden ayinler, soyut ritüeller ve simgesel işlemler yaparlar. Büyünün amacı olumlu da olabilir olumsuz da olabilir. Örneğin, ak büyü yağmur yağdırmak, ekinleri büyütmek, avı bereketli kılmak, düşmanı öldürmek gibi kötülükleri önlemek, şeytanı kovmak vb. sağlamak için bazı dualar okunarak yapılan uygulamalardır. Kara büyü ise, bir kimsenin başına felaket ya da ölüm getirmesi beklenen uygulamalara verilen addır. İnsan boyları, hayvanların insanda olmayan üstün güç ve

⁴⁴ Erman Artun, “Türklerde İslâmiyet Öncesi İnanç Sistemleri-Öğretiler-Dinler”, s.17.

http://turkoloji.cu.edu.tr/HALKBILIM/erman_artun_inanc_sistemleri.pdf

⁴⁵ İnan, *Tarihte ve Bugün Şamanizm*, s. 97-102.

yeteneklerinden yararlanmak için çeşitli yollar denemişlerdir. Özellikle de, hayvanların belli organlarının geleceği bilme gücü olduğuna inanmışlardır. Bu organlar, genellikle bağırsak ve kürek kemikleridir. Günümüzde sıklıkla rastlanan, okunmuş pirinç, tuz, şeker ya da benzeri maddelerin yenilmesi, yutulması, muskaların giysilere iliştirilmesi, duaların yazılı olduğu kolyelerin, yüzüklerin takılması vb. inanmaların birer “temas büyüğü” uzantısı olabileceği de düşünülebilir.⁴⁶

Evlenme ve Doğum Kültü: Kırgız-Kazaklar’da düğün âdetlerinde görülen şamanizm gelenekleri gelinin kayın babasının evinde yanan ocaktaki ateşe yağ atıp secde etmesidir. Başkurtlar’da gelinler kayın babanın içtiği pınar, ırmak ve göl sularına gümüş paralar saçı yaparak “ selâm” verirler. Bu tören, bir koca karının rehberliği altında yapılır. Buna “su gösterme” töreni denir. Şamanist ve Müslüman Türklerin evlenme törenlerinde müşterek olan Şamanizm unsuru gelinin geldiği gün başına saçı saçmaktır. Kocasının ve onun soyuna mensup erkeklerin adını söylemek, büyük baba çadırının ocağından yukarıya (tör’e) geçmek, muayyen bir zaman içinde kayın baba ve kayın biraderleriyle, hattâ ihtiyar kadınlarla bile, konuşmak yasak sayılmaktadır. Evlilik hayatının meyvesi olan çocuk doğumu ve çocuğa ad verme törenleri iptidâî Şamanizmin birçok unsurlarını muhafaza etmiştir. Yakutlar Tanrıdan çocuk, bilhassa erkek çocuk isterlerken, ak şamana başvururlar. Ak şaman, Tanrıya dua eder. Bu törende kanlı kurban sunulmaz. Bu tanrılara idik olarak bir hayvan bağışlanır. Bu hayvana kimse binmez. Çocuğu olmayan Yakut kadınları mukaddes bir ağacın dibinde, ak boz at derisi üzerinde, “yer sahibi” ne yalvarırlar; ağlaya sızlaya dua ederler. Altaylı boylarda ve Kırgızlar’da doğum saati yaklaşınca, oba yahut oymak kadınları lohusanın evine toplanırlar. Tecrübe görmüş bir kadın ebe (ineci) vazifesini görür. Çadırın tam orta yerine (ateş yakılan yerine) bir direk yerleştirilerek ona bir urgan bağlarlar. Bu urganın bir ucu duvara bağlanıp lohusanın koltukları altından geçirilir. Kadın çok İstirap çekmeğe başlarsa albastı yahut al karısı denilen kötü ruhun lohusaya musallat olduğuna hükmederler. Bu kötü ruhu korkutmak için erkekler de toplanır, bağırır tüfek ile havaya ateş ederler. Bu gürültü kadın doğuruncaya kadar devam eder. Kırgız-Kazak Türkleri’nin hurafelerine göre “ albastı” iki nevi olup biri “ kara albastı” ve diğeri de “sarı albastı” dır. Sarı albastılar hoca veya baksı (şaman) okumasıyla def olup giderler. “ Kara albastı” ise kendisini görmek iktidarına malik olan ocaklı adamdan başka kimseden korkmaz. “ Sarı albastı” sarışın bir kadın suretindedir.⁴⁷

⁴⁶ Artun, “Türklerde İslâmiyet Öncesi İnanç Sistemleri-Öğretiler-Dinler, s.18-19.

⁴⁷ İnan, *Tarihte ve Bugün Şamanizm*, s.166-169.

Netice

İlk Türk devletlerinden beri süregelmekte olan inanışlarla hayatlarına kendi felsefeleri doğrultusunda yön vermiş olan Alevîler, esasında İslâm'ın özüyle harmanlanmış bir kültürden çok daha fazlası ya da farklısı değillerdir. Alevî-Bektâşî zümrelerine intikal etmiş olan birtakım kültler, genel kabule göre Şamanlardan Türklere yansımış ve Türklerin İslâmiyet'i kabulü ile birlikte Alevî toplumu içerisinde şekillenmeye devam etmiştir. Bu doğrulta Alevîlerin kesinlikle Türk olduğunu doğrulayan tezleri haklı çıkarmış olabiliriz. Öte yandan günümüzde dahi açıklığa tam olarak kavuşmamış olan pek çok konu titiz araştırmalara gebedir. Mum söndü, Şah kültü, vs. bunlardan bazılarıdır. Alevî-Bektaşî kültürünü incelemedeki en ciddi problem, kaynakların son derece az olması ve kültürlerinin pek çoğunun sözlü kaynaklara dayanmasıdır. Bunun sebebi Alevîlerin birçoğuna göre, kaynaklarının kasıtlı olarak yok edilmesi ile ilgilidir. Buna mukabil sözlü kültürlerinin dayanakları ele alındığı zaman, Şamanlarla pek çok açıdan benzerlikleri olduğunu da kabul etmektedirler. Şamanlardan intikal eden bu kültlerin pek çoğu yörelere göre değişkenlik arz etmektedir. Ancak ne yazık ki yapılan araştırmaların çalışma sahası dar olduğu için, genellemelerle varılan neticeler pek sağlıklı olmamaktadır. Bu nedenle Alevîliğin ne olduğu üzerinde değil de gizlenen Alevîliğin ne olduğu hususunda yeni araştırmalara muhtacız.

Gerçeğe Hü!⁴⁸

Güzel aşık cevrimizi

Çekemezsin demedim mi?

Bu bir rıza lokmasıdır

Yiyemezsin demedim mi?

...

Çıkalım meydan yerine

Gidelim Ali seyrine

Can-ı başı hak yoluna

Koyamazsın demedim mi?

⁴⁸ Haşim Kutlu, *Kızılbaş Alevilikte Yol Erkân Meydan*, Yurt Yay., Ankara 2007, s.89-90.

Seyit Haktan Dede ile Şah kültü üzerine: Şah kelimesinin bizde yüklenen anlamı bilinen aksine daha çoktur. Bizde Şah demek, cana can olmak demektir. Şah, Hz. Alidir. Aliye giden yolda bir eşiktir. Bugün pek çok kişinin merak edip üzerinde durduğu konu “*Açılın kapılar Şah’a gidelim!*”dir. Bunun hikâyesinin Şah İsmail’e dayandığından söz edilir. Böyle bir şey söz konusu değildir. Evet, günümüzde pek çok Alevî dedesi bunu bu şekilde bilir ve canlara da böyle anlatırlar. Çok yanlış. Biz de Şah İsmail ile Şah Hataî’nin bile aynı kişi olup olmadığı hala çelişkilidir. Biz Şah İsmail’i şiirlerinde kullandığı adıyla Hataî olarak biliriz. Edebiyatla bizim hayatımızda daha ağır basan bir yanı vardır. Konuya dönecek olursak, “*Açılın kapılar, Şah’a gidelim!*” esasında Pir Sultan Abdal’a aittir. Hızır Paşa ile arasında geçen olaylar rivayet olarak bizlere kalmıştır. Bilmeyenler için kısaca hikâyeye değinelim: “Hızır Sivas’ta yaşayan köylülerden biridir. Banaz’a yerleşir ve Pir Sultan’a mürit olur ve müritliği yedi yıl sürer. Sonra Hızır Pir Sultan’dan müsaade ister ve “Pirim bana himmet edin, ruhsat verin büyük adam olayım” der. Pir Sultan ona “Hızır ben sana ruhsatta veririm himmette. Ama sen büyük adam olunca kendini kaybedersin, gelip beni bile asarsın” der. Hızır’ı İstanbul’a yollar. Hızır saraya gider ve yükselerek Sivas valiliğine getirilir. Bir gün Sivas’ın müftüsü Hızır Paşaya bir fetva verir Şah demenin yasaklandığını ve Şah diyenlerin idam edileceğini söyler. Bunu duyan Pir Sultan Abdal gittiği her yerde Şahı öven nefesler söyler. Onu sevmeyenler bu durumu Hızır Paşaya iletirler. Paşa, Pir Sultanı yanına getirtir. İlk başlarda saygıda kusur etmez. Yemekler yaptırır ve ikram eder şeyhine. Lakin Pir Sultan ağzını bile sürmez. Hızır Paşa “pirim yoldan geldiniz açsınızdır ama yemeklere elinizi bile sürmediniz” der. Pir Sultan ise “sen haram yedin, zina ettin, yoksulların hakkını yedin. Senin bu haram yemeklerine benim köpeklerim bile ağzını sürmez.” der. Bunun üzerine Paşa, köpeklerini çağırır ve dediği gibi köpekler yemeklere hiç dokunmadan giderler. Paşa bunu kendisine yapılmış bir hakaret olarak algılar ve Pir Sultan’ı hapse attırır. Sonra Pir Sultanı huzuruna getirtir ve ona bir şartta bulunur. “İçinde Şah geçmeyen üç deme söyle seni affedeyim.” der. Bunun üzerine Pir Sultan; “*Hızır Paşa bizi berdar etmeden, açılın kapılar Şah’a gidelim. Siyaset günleri gelip yetmeden, açılın kapılar Şah’a gidelim*” yani Hz. Ali’ye gidelim der.

Seyit Haktan ÇELİK

⁴⁹ Seyyid Derviş Beyaz Ocağı dedelerinden Seyit Haktan Çelik, 13.10.2018, İzmir.

Hüseyin Dede ile Şah kültü üzerine: Biz Alevîler Şah İsmail'i "Hataî" olarak biliriz. Edebiyatta önemli bir yeri olan Hataî, şiirleriyle Alevî sözlü kültüründe de önemli bir yere sahiptir. Şah İsmail'i Hz. Ali yerine koyan Alevî kesimi ne yazık ki var ancak bunu bütün Alevîlere mâl edemeyiz. Bugün "*Açılan kapılar Şah'a gidelim*" ifadesi Alevî kesiminde Hz. Ali için kullanılmaktadır. Genellikle bilgisizlikten kaynaklanan bir yakıştırmadır Şah İsmail ile Hz. Ali'nin aynı kefeye konulması. Ne yazık ki bunu sünni hocalar, araştırmacılar da duydukları bildikleri gibi kabul ediyorlar. Araştırmalar yetersiz kalıyor, neden bu insanlar Şah İsmail'i Ali yerine koyuyor ya da neden çoğunluğu Şah İsmail'i bir ozan olarak tanıyor. Bunun üzerine eğilmiyorlar. Bazı Alevî kesimi Şah İsmail'i biraz daha fazla öne çıkarmak için putlaştırmaya çalıştığı için araştırmacıların da ekseriyeti bu yanlış tüm Alevîlere mâl etmeye çalışıyorlar. Siz bugün bütün Alevîlere Şah İsmail'e taparlar, onda Allah'ı görürler, Hz. Ali onda tecelli etmiş gibi kabul ederler diyemezsiniz. O zaman bu yanlış ortak olmayan Alevîlerin varlığını hiçe saymış olursunuz. İyi araştırılması, öğrenilmesi lazım. Bu kült konuları ile ilgili doğru bilinen yanlış çok fazla. Delinin biri kuyuya bir taş atmış, kırk kişi peşinden gitmiş hesabı. Alevîler, Allah'a taparlar. Kur'ana inanırlar. Ne Hz. Ali'yi ne de Şah İsmail'i falan putlaştırmazlar. Şah İsmail ile Hz. Ali'yi de aynı kefeye koymazlar. Yapanlar elbette var, bunun yanlış olduğunu bilmiyorlar. Böyle düşünmeye devam edenler de illaki olacak. Bizler bu yanlışları düzeltmek için daha çok çalışmalı, daha doğru araştırmalar yapmaya mecburuz. "*Açılan kapılar Şah'a gidelim*"ın hikâyesi Alevîler arasında dilden dile anlatılan Pir Sultan Abdal ile eski müridi olan Hızır Paşa arasındaki rivayete dayanmaktadır. O meşhur hikâyeden sonra Şah unvanı Alevî sözlü kültüründe daha fazla yer almaya başlamıştır. Zaten Şah adı geçen şiirlere deyişlere bakın, genelde Pir Sultan Abdal'a ait olan dörtlüklerdir ve Hz. Ali'ye bir yöneliş olarak kabul edilmektedir. Burada tabi Şah tâbirinin kime, neye ithaf edildiğini değil de anlam olarak neden söylenildiği, "Şah" demek, Alevîlerde ne demek bunun üzerine düşünmek daha doğru olabilir.

Hüseyin Dedekargınoğlu

⁵⁰ Dedekargınoğlu ocağı dedelerinden Hüseyin Dedekargınoğlu, 18.10.2018, Ankara.

KAYNAKÇA

Kitaplar:

- Barkan, Ömer Lütfü. *Kolonizatör Türk Dervişleri*. İstanbul: Hamle, 1993.
- Bilgen, Abdüsselam. *Ada'i-yi Şirâzi ve Selim-Nâmesi*. Ankara: TTK, 2007.
- Efe, Mehmet. *Kur'anda Ritiellerin Arka Planı*, Yayınlanmış Doktora Tezi, Ankara 2007,
- Gündüz, Tufan. *Oğuz Kağan Destanı*. İstanbul: Yeditepe, 2016.
- İnan, Abdülkadir. *Tarihte ve Bugün Şamanizm, Materyaller ve Araştırmalar*, TTK, 1986.
- Kafesoğlu, İbrahim. *Türk Millî Kültürü*. İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2013.
- Kutlu, Haşim. *Kızılbaş Alevilikte Yol Erkân Meydanı*. Ankara: Yurt, 2007.
- Melikoff, Irène. *Hacı Bektaş Efsanesinden Gerçeğe*. İstanbul: Cumhuriyet Yayınları, 1998.
- . *Uyur İdik Uyardılar, Alevîlik-Bektaşîlik Araştırmaları*. Çeviren Turan Alptekin. Cem, 1993.
- Ögel, Bahaeddin. *Türk Mitolojisi I,II*. Ankara: TTK, 1995.
- . *Türklerde Devlet Anlayışı (13.yüzyıl sonlarına kadar)*. Ankara: Başbakanlık Basımevi, 1982.
- Öz, Gülağ. *İslâmiyet Türkler ve Alevîlik, Bin Dört Yüz Yıllık Muhalefet*. Ankara: Yol-Bilim, 2011.
- Öztürk, Ünsal. *Damlanın İçindeki Gerçek Alevîlerin Büyük Sırrı*. Ankara: Yurt, 2013.
- Taşagıl, Ahmet. *Göktürkler*. Ankara: TTK, 2014.
- Tur, Seyit Derviş. *Erkânname, Alevîliğin İslâm Yorumu ve Alevî Erkanları Alevî İnancına Vurulan Darbeler*. İstanbul: Can, 2012.
- Turan, Osman. *Selçuklular ve İslâmiyet*. İstanbul: Nakışlar, 1980.
- Vaktidolu, Ali Adil. *İmam Cafer-i Sadık Buyruğu*. İstanbul: Can, 2014.

Araştırmalar-İncelemeler:

Akın, Bülent. «Alevîlikte Ocak, Kavramsal Çerçeveye ve Tarihî Arka Plana Yeni Bir Bakış.»

Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi 17, no. 2 (2017).

Arslanoğlu, İbrahim. «Alevîlikte İnanç Unsurları ve Pratikler.» *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş*

Velî Araştırma Dergisi, 2001.

Artun, Erman. «Türklerde İslâmiyet Öncesi İnanç Sistemleri-Öğretiler-Dinler»

http://turkoloji.cu.edu.tr/HALKBILIM/erman_artun_inanc_sistemleri.pdf

Bars, Mehmet Emin. «Türk Kültüründe Ağaç Kültü ve Şor Kahramanlık Destanlarına

Yansımaları.» *The Journal of Academic Social Studies*, tarih yok.

Bozkuş, Metin. «Türklerin İslâmiyeti Kabulü ve Alevîliğin Türkler Arasında Yayılması.»

Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, no. 2 (1988).

Çavuşoğlu, Ali. «Türk-İslâm Kültüründe Gök Tanrı veya Ulu Tanrı İnanışı ve Edebî

Metinlere Yansıması.» *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi*, 2007.

Derin, Serkan. «Göktürk Kitabelerinde Türk Dini İncanın İzleri.» *Turkish Studies-*

International Periodical For The Languages and History of Turkish, 2014.

Ercilasun, Konuralp. «Bozkır Halklarında Hâkimiyet Düşüncesinin Dile Yansıması: Tengri-

Kut Çanyü.» *I.Uluslararası Uzak Asya'dan Ön Asya'ya Eski Türkçe Bilgi Şöleni*.

Afyonkarahisar, 2010. 90.

Gülten, Sadullah. «Hızır-İlyas Zaviyeleri, Aya Yorgi ve Bektaşiler.» *Türk Kültürü ve Hacı*

Bektaş Velî Araştırma Dergisi, no. 83 (2017).

Gülten, Sadullah. «Osmanlı Devleti'nde Alevî Sözcüğünün Kullanımına Dair Bazı

Değerlendirmeler.» *Alevîlik Araştırmaları Dergisi*, no. 11 (2016).

Kalafat, Yaşar. «Türkiye'de Halk İnançları ve Alevîlik.» *Türk Kültürü Hacı Bektaş Velî*

Araştırmaları Dergisi, no. 9 (1999).

—. «Tarihi ve Kültürel Boyutlarıyla Türkiye'de Alevîler, Bektaşîler, Nusayriler.» *Tartışmalı*

İlmi Toplantılar Dizisi:28. İstanbul: Ensar Neşriyat, 1980.

Ocak, Ahmet Yaşar. *Alevî-Bektaşî İnançlarının İslâm Öncesi Temelleri*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2002.

Olgun,Hakan «İbadet, Ritüel ve Kurban.» *Milel ve Nihal: İnanç, Kültür ve Mitoloji Dergisi*, İstanbul,2016.

Taşğın, Ahmet. «Hataîden Günümüze Anadolu Alevîlerinde Farklılaşma.» Düzenleyen Gülağ Öz. *I.Uluslararası Şah İsmail Hataî Sempozyumu Bildirileri*. Ankara, 2004.

Eroğlu,Türker ve Kılıç, Hatice Çiğdem «Türk İnançları ve İnanışlar.» *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*, 2010.

Eroğlu, Türker. «Alevî-Bektaşî Kültürü Ders Notları.» Ankara Hacı Bayram Velî Üniversitesi, 2018.

Yaman, Ali. «Alevilikte Ocak Kavramı: Anlam ve Tarihsel Arka Planı.» *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi*, no. 60 (2011).

Yılmaz, Orhan. «Alevilikte Eski Türk Dini (Gök Tanrı İnancı) ve Şamanizmin Etkileri.» *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, 2014.